

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Мельникової Олени Сергіївни «Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960 – початку 1990-х рр.», подану на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій

Дисидентські комунікації поправу належать до альтернативних медіа, які продукують антитетичний медійний дискурс. Альтернативні медіа виникають там, де активізуються громадські, соціально-політичні рухи, різні субкультури та з'являються цензура, утиски, репресії. Відтак у різних країнах з'являються оригінальні види та прояви альтернативних комунікацій.

Альтернативна комунікація постає індикатором демократичних засад діяльності ЗМІ, тому й існує нагальна потреба у її вивченні для запобігання обмеження прав та свобод громадян.

Цінність наукового дослідження Олени Мельникової полягає в тому, що проблема формування критичного мислення за допомогою альтернативних медіа, у нашому випадку дисидентських комунікацій, має не тільки спільні витоки та риси, а й значну кількість каналів комунікації. Фундаментом дисертації стала велика кількість архівних джерел. Дослідниця всебічно проаналізувала різноманітні типи комунікацій, зробила переконливі узагальнення та висновки. До аналізу були залучені рідкісні примірники часописів самвидаву, публіцистичні твори, біографічні відомості про дисидентів з архівів ГДА СБУ, що мають соціокомунікаційну цінність та перспективи у подальших наукових розробках.

Значущість своєї наукової роботи Олена Мельникова засвідчує такими важливими факторами: використанням прийомів та методів дисидентських комунікацій в Інтернеті на сучасному етапі; розповсюдженням альтернативної інформації, демократичних ідей у тоталітарній державі, незважаючи на утиски свободи слова та цензуру; ствердженням ідеї незалежності України в

інформаційному просторі; створенням комунікаційних каналів для діалогу з владою та критичного дискурсу; формуванням критичного мислення в аудиторії.

Дослідниця чітко визначила предмет і об'єкт дослідження, обрані хронологічні межі повністю відображають історичні, соціальні, політичні, культурні умови функціонування дисидентських комунікацій.

Концепція й логіка наукового дослідження чітко простежується в структурі роботи. У розділі «Теоретико-методологічні засади дисидентських комунікацій в Україні» здійснено глибокий аналіз наукового доробку попередників дисертантки, які досліджували проблему в різних аспектах: осмислено різні наукові підходи до вивчення альтернативних медіа, дисидентського руху, інакодумства в контексті таких наукових галузей, як історія, літературознавство, філософія, політологія, соціологія, психологія, суспільствознавство, культурологія.

Доречно увага акцентується на науковому доробку сучасних дослідників, зокрема Г. Почепцова, Н. Сидоренко, Л. Василик, Н. Мирошкіної, Н. Дзьомби, Н. Желіховської, О. Рарицького, О. Спанатія та ін. Глибоко проаналізована різноманітна джерельна база є цілком достатньою для повних узагальнювальних висновків з досліджуваної проблеми.

Олена Мельникова описує соціокультурний аспект дисидентських комунікацій в УРСР, розглядає дисидентські комунікації як форму інакодумства в Україні. Дисидентські комунікації поширювали альтернативні щодо офіційної ідеології погляди, знання та цінності. Відтак дослідниця осмислює науковий доробок з інакодумства, визначає причини, зупиняючись на репресіях і цензурі. Особливу увагу приділяє конспіративним методам збору та поширення інформації.

Наукову цінність становить запропоноване в роботі визначення поняття «дисидентські комунікації» та виокремлення їх формально-змістових та функціонально-організаційних особливостей.

Доречно в розділі «Альтернативні канали комунікацій в Україні (1960-ті – початку 1990-х рр.)» проаналізовано специфіку альтернативних джерел інформації в Україні на прикладі самвидаву, заборонених радіо, «кухонних розмов». Визначено роль дисидентських текстів в інформаційному просторі держави (на основі аналізу документів справи КДБ «Блок»). Окремо розглянуто діяльність українських дисидентів як об'єктів справи «Блок» КДБ. Дослідниця систематизувала типи дисидентських комунікацій, які є достатньо різнорідними: від розповсюдження листівок до організації інформаційних, культурних акцій і «кухонних розмов».

На основі документів справи «Блок» КДБ визначено роль дисидентських комунікацій в офіційному інформаційному просторі, знайдено цікаві історичні подробиці соціокомунікаційної діяльності української інтелігенції, відображено політичні настрої та їх вплив на формування громадської думки. У підрозділі 2.3. «В. Чорновіл та інші фігуранти справи «Блок» КДБ як провідні комунікатори дисидентства» розглядається дисидентська інформаційно-комунікаційна діяльність В. Чорновола, В. Мороза, Є. Сверстюка, Н. Світличної, В. Стуса, І. Калинця, І. Стасів-Калинець та ін. Підкреслено, що більшість з фігурантів справи КДБ за освітою або фахом були журналістами, викладачами, редакторами, філологами.

Важливим у розумінні концепції наукового дослідження є розділ «Особливості дисидентських комунікацій у часи перебудови (1986–1991 рр.)», де проаналізовано тематику і проблематику повідомлень дисидентських комунікацій (на прикладі самвидавних часописів «Український вісник», «Євшан-зілля», «Пороги»). За допомогою контент-аналізу було досліджено 718 текстів. Оленою Мельниковою було встановлено, що в «Українському віснику» перевага надавалася суспільно-політичній та правозахисній тематиці, а серед жанрів – аналітичним статтям, коментарям, оглядам та нарисам. У «Євшан-зіллі» поширення набули історична та культурницька теми, а серед журналістських жанрів – статті, нариси, рідше – репортажі. У часописі «Пороги» висвітлювалися історичні, суспільно-політичні та культурницькі

теми, а стаття й есе стали основними журналістськими жанрами. Цікавим є й те, що в кожному з розглянутих видань були представлені автори з різних міст України, тому дисертантка стверджує про мережеву структуру альтернативної інформації. Також позитивною рисою є те, що жанрово-тематичний аналіз часописів підкріплено посиланням на публікації.

Дослідниця, розглядаючи критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР, виявляє, зокрема, в радянських виданнях «Радянська Україна», «Літературна Україна», «Вечірній Київ» публікації, у яких негативно висвітлювалася інформаційно-комунікаційна діяльність дисидентів, їх зв'язки із західними медіа, організація заборонених мітингів. З іншого боку, у самвидавних часописах, зокрема в «Українському віснику», проаналізовано відповіді на публікації в офіційній пресі про дисидентську діяльність та альтернативні тексти, що підтверджує зворотній зв'язок та критичний дискурс.

Заслуговує на увагу й має наукову цінність запропонована дослідницею інтерпретація інформаційно-комунікаційної діяльності дисидентів у сучасних інтерв'ю, які проводилися з авторами, членами редколегій самвидавних часописів, учасниками та свідками дисидентських комунікацій. До аналізу були залучені життєвий досвід, сучасна соціальна позиція та характеристика дисидентських комунікацій, а також враховані зміни смислів у часи перебудови, які відбувалися за допомогою інформаційної діяльності дисидентів, самвидаву, трансляції заборонених закордонних радіостанцій, організації творчих вечорів, мітингів, демонстрацій.

Новизна дослідження демонструє особистий вклад дослідниці в теорію та історію соціальних комунікацій, тому що вперше визначено та обґрунтовано поняття «дисидентські комунікації» як тип соціальних комунікацій; систематизовано різні типи дисидентських комунікацій; знайдено та проаналізовано контент провідних українських самвидавних часописів, які відображають різні регіони країни (Київ, Дніпро, Львів), представлено інтерв'ю зі свідками та учасниками дисидентського руху.

Для досягнення поставленої мети Олена Мельникова використовувала матеріали з приватних архівів В. Чорновола, І. Калинця, В. Овсієнка, Музею-архіву і Документального центру українського самвидаву «Смолоскип», відділу зарубіжної україніки та газетного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Тому робота вирізняється цілісністю бачення дослідницею наукової проблеми.

Зазначу, що Олена Мельникова успішно впоралася з усіма завданнями, реалізувала мету, що знайшло відображення у висновках. Таким чином, дисертаційне дослідження виконане на високому рівні й відповідає критеріям науковості.

Наукову цінність мають і додатки: графіки, де представлені результати контент-аналізу творів І. Дзюби, В. Чорновола, М. Брайчевського, жанрово-тематичного аналізу самвидавних журналів «Український вісник», «Євшан-зілля», «Пороги»; таблиці, що відображають автуру, тематику, жанри досліджуваних часописів; хрестоматія «Дисидентські комунікації в Україні (1960-х – початку 1990-х рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками» та список публікацій здобувача за темою дисертації.

Дисертаційне дослідження Олени Мельникової, як оригінальна, завершена, цілісна, самостійна праця, є цінною хрестоматією, наповненою раніше невідомими фактами, інтерв'ю дисидентів, учасників та очевидців дисидентських комунікацій.

Дисертаційна робота засвідчує, що Олена Мельникова має дослідницький хист, уміє відбирати та аналізувати факти, систематизувати великі обсяги інформації, виокремлювати особливості та типи дисидентських комунікацій. Дисертантка логічно структурувала роботу, яка складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (482 найменування) та додатків, підпорядкованих загальній логіці наукового дослідження.

Визначаючи високий рівень і наукову значущість проведеного дослідження, варто висловити певні **зауваження**.

По-перше, у роботі розглядаються публіцистичні твори «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» В. Чорновола, «Приєднання чи возз’єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції)» М. Брайчевського. Водночас контент-аналіз можна було б розширити працями В. Мороза, Є. Сверстюка, М. Осадчого.

По-друге, у роботі трапляються поодинокі стилістичні та пунктуаційні огріхи, наприклад, історичні періоди «відлиги», «застою», «перебудови» подаються і в лапках, і без них.

По-третє, не зайвим був би аналіз художнього оформлення розглянутих самвидавних журналів, що доповнило б особливості дисидентських комунікацій.

По-четверте, у підпункті 2.3. «В. Чорновіл та інші фігуранти справи „Блок” КДБ як провідні комунікатори дисидентства» варто було б чітко аргументувати, чому саме обрано декількох дисидентів для розгляду, адже в справі фігурує більше ста осіб.

На мою думку, ці зауваження жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Дисертація є актуальною, ґрунтовною й постає цілісним, оригінальним, самостійним, завершеним науковим дослідженням. Отримані результати відповідають поставленим меті та завданням, а достовірність та обґрунтованість обумовлені використанням теоретичних й емпіричних методів. Окреслено нову дослідницьку проблематику в теорії та історії соціальних комунікацій. Висновки дослідження передають головні теоретичні положення. В авторефераті розкрито основний зміст наукової праці.

Дослідницею продемонстровано глибоке розуміння обраної проблеми. Основний зміст дисертаційної праці викладений у 9 публікаціях у наукових фахових виданнях, 2 статтях в іноземних виданнях, 29 статтях і тезах в інших виданнях, матеріалах конференцій та авторефераті. Матеріали достатньо

апробовані на наукових конференціях та повністю висвітлюють концепцію дисертаційного дослідження.

Отже, дисертація «Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960 – початку 1990-х рр.» є самостійною працею, яка виконана на належному науковому рівні та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого постановою КМУ №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), спеціальності та профілю спеціалізованої вченої ради К 08.051.19 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а її авторка – Мельникова Олена Сергіївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій.

Офіційний опонент –

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший викладач кафедри

журналістики та філології

Сумського державного університету

Вчений секретар

Л. М. Дудченко

А. І. Рубан

